

VESA VARES

Rajankäyntiä sivistyksen nimissä

Suomalaiset ja Väli-Eurooppa maailmansotien välillä

Vesa Vares selvittää artikkelissaan suomalaisten suhtautumista Väli-Euroopan maihin 1920–30-luvuilla. Kun kyseessä olivat maat, joilla ei ollut ratkaisevaa merkitystä Suomen turvallisuudelle, niistä muodostui lähinnä toiseuden, vierauden ja eksoottisuuden esimerkkejä ja sitä kautta oman olemuksen peilejä. Suhtautuminen oli useimmiten stereotyyppinen ja jopa holhoava – pohjoismais-luterilais-kansallinen pohja oli tuolloinkin ”asiallisuuden” mittari.

■ ”Väli-Euroopaksi”¹ on perinteisesti nimetty niitä valtioita, jotka joko syntyivät tai muuttuivat merkittävästi ensimmäisen maailmansodan jälkeen, kolmen suuren dynastian romahduksen tuloksena. Habsburgien Itävalta-Unkarin, Hohenzollernien Saksan ja Romanovien Venäjän jäämistöjä olivat Itävalta, Unkari, Puola, Tshekkoslovakia, Romania, Bulgaria ja Jugoslavia. Monet näistä olivat tavalla tai toisella Suomen kohdalotovereita, mutta ne jäivät Suomen kannalta kuolleeseen kulmaan: niistä ei voinut rakentaa turvallisuuspoliittista vaihtoehtoa.

Mitä 1920–30-lukujen Väli-Eurooppa sitten oli ja edusti? Tunnetun hokeman mukaan maailmansotien välisen ajan Väli-Euroopan uusista valtioista demokratia säilyi vain Suomessa ja Tshekkoslovakiassa. Muut päätyivät eriasteisiin autoritäärisiin, enimmäkseen oikeistolaisiin hallintoihin: Unkarissa vallitsi Horthy ja Puolassa Pilsudski, Itävallassa tuli 1930-luvulla voimaan vanhoillinen *Ständestaat*, Romaniassa, Bulgariassa ja Jugoslaviassa muodostuivat kuninkaan diktatuurit. Samaan piiriin kuuluneessa Kreikassa vallitsi ensin Venizelosin autoritaarinen hallinto, sitten Metaxasin diktatuuri.

Välieurooppalainen autoritarismi poikkesi suuresti Länsi- ja Pohjois-Euroopan parlamentaarisesta konservatismista. Viimeksi mainittu oli sopeutunut, joskin maailman menoa ja ”epäpätevyden” voittokulkua meritokraattisesti surkutellen, parlamentaarisiiin pelisääntöihin ja jo tehtyihin demokraattisiin uudistuksiin. Konservatiivien yhteiskunnallinen valta oli poliittista suurempi, koska se perustui valta-asemaan virkamiehistössä, armeijassa, kirkossa, taloudessa ja muissa yhteiskunnan tukipylväissä, mutta nämäkin instituutiot olivat depolitisoitumassa. Fasisteja ja kansallissosialisteja ei hyväksytty; nämä olivat väkivaltaisia, totalitaarisia, epäsäätyisiä – ja käyttäytyivät kuin bolshevikit.

Sen sijaan autoritaarisissa järjestelmissä ei oltu yhtä valmiita alistumaan kehityksen suuntaan. Tämä koski etenkin menettelytapoja. Kun perinteeseen kuului poliittisten repressiokoneistojen hallinta, niiden käyttöön ei ollut suurta henkistä estettä, kun vaaleissa mitattu kannatus loppui kesken. ”Oikeassa olevat”, ainoat yhteiskuntaa joh-

tamaan kykenevät henkilöt olivat moraalisesti oikeutettuja, elleivät jopa velvoitettuja nousemaan valtaan repression keinoin, kun epäpätevät luokkapoliitikot, jumalattomat ja isänmaattomat sosialistit tai sivistymättömät talonpojat uhkasivat perinteisiä arvoja ja asioiden asiallista hoitamista. Oli oikein ja luvallista peruuttaa se anarkia, joka oli seurannut ensimmäistä maailmansotaa, ja koettaa palata vanhoihin hyviin aikoihin. Itävallan austrofasistisen kanslerin Engelbrekt Dollfussin maininta radiopuheessaan toukokuussa 1934 on havainnollinen: nyt ei ryhdytty korvaamaan edeltäneen 15, vaan 150 vuoden virheitä.²

Toisaalta, vaikka henkisesti ei tunnustettu demokratiaa, tiedostettiin, että 1900-luvun yhteiskunnassa tarvittiin massakannatusta tai sen illuusio. Fasadin tarjosivat fasismin sovellukset, esimerkiksi austrofasismi, tai fasististyyppiset ammattiliitot ja nuorisojärjestöt. Fasisteihin ja natseihin sinänsä suhtauduttiin kielteisesti – olivathan nämä epäsäätöisiä, Hitler ja Mussolini korpraaleja, viimeksi mainittu aiemmin kiivas sosialisti. Liikkeissä nähtiin epäilyttävä rahvas, jonka edustajia olisi suvaittu omassa klubissa ennen vuotta 1914 yhtä vähän kuin sosialisteja. Tosin raja jäi häilyväksi – usein on puhuttu ”harmaasta vyöhykkeestä”.

Suomalaisessa poliittisessa kulttuurissa oli henkisesti osittain samoja piirteitä, mutta erilaisin yhteiskunnallisin reunaehdoin. Suomalaisten käsityksiä niin sanotun Väli-Euroopan maista onkin hahmotettava tapana asemoida itsensä Eurooppaan.

Toki asian kanssa edes joutuivat tekemisiin varsin harvat. Lähes kaikilla poliittista elämää seuranneilla oli mielipide – olkoon se kuinka stereotyyppinen tahansa – siitä, mitä saksalaisuus, venäläisyys tai ruotsalaisuus olivat. Monilla oli myös käsityksiä käytännöllisistä briteistä, amerikkalaisesta mammonismista ja ylimielisistä ranskalaisista.³ Niitä, joilla oli mielipide, asiaa tunteva tai asiaa tuntematon, vaikkapa Bulgariasta tai Jugoslaviasta, oli paljon vähemmän: diplomaatteja, akateemisten piirien edustajia, toimittajia, kirjailijoita, liike-elämän edustajia. Suurin osa heistä oli mentaliteetiltaan konservatiivisia tai liberaalisia nationalisteja,

jotka olivat sisäistäneet yhteiskunnallisen meritokratian. Heille oli tutuinta saksalainen diskurssi Väli-Euroopasta, ja näkökulmaa vielä pönkitti vuoden 1918 saksalaisen avun kokemus.

Suomalaisten näkemyksiä ulkomaista on tutkittu – luonnollista kyllä – lähinnä suhteessa venäläisyyteen. Ryssäviha-tutkimuksen klassikoina voidaan pitää Matti Klingenin ja Outi Karemaan tutkimuksia. Väli-Euroopakuvasse ei kuitenkaan ollut kysymys vihasta; lähemmäksi tulevat viime aikoina suosittu *toiseuden* ja *identiteetin* rakentamisen käsitteet, joiden avulla on usein selitetty xenofobiaan ja stereotyyppisiin liittyviä ilmiöitä.

Suomalaiset pitivät itseään valmiina valtiona, mutta kyseessä oli todellisuudessa nimenomaan valtion ja kansakunnan rakentaminen. Stuart Hall korostaa, että kansallinen kulttuuri on nimenomaan diskurssi – tapa rakentaa merkityksiä, jotka suuntaavat ja järjestävät toimintaamme ja käsityksiämme itsestämme. Hän viittaa myös Benedict Andersoniin, joka puhuu kansakunnasta ”kuvitteellisena yhteisönä”, sekä Hugh Honourin tuloksiin löytöretkien ajan euroopalaisista diskursiivisista strategioista. Näihin kuuluivat idealisointi, halua ja halveksuntaa koskevien fantasioiden heijastaminen kohteisiin, kyvyttömyys tunnistaa ja kunnioittaa eroa sekä taipumus katsoa kaik-

1. Termi ”Väli-Eurooppa” on edelleen vakiintumaton. Perinteisesti sillä on tarkoitettu itäistä Keski-Eurooppaa – saksalaisen Mitteleuropan, venäläisen itäslaavilaisuuden ja Turkin väliin jäävää kansallisuusmosaiikkia. Toisaalta nimitystä on vierastettukin, koska sitä on pidetty alentuvana – kaatoluokkana alueen suurvaltojen välissä. Tilalle ehdotettu ”itäinen Keski-Eurooppa” on kuitenkin sekun ongelmallinen, koska tuskin silläkään pystytään löytämään yhteistä mentaliteettia, kulttuuria ja traditiota vaikkapa Gdanskille ja Kosovolle yhtään sen paremmin kuin ”Väli-Euroopalla”. Viimeksi mainittu ilmaisee edes yhden yhteisen piirteen, suurten välissä olemisen ongelman.

2. Hans-Jürgen Krüger (1970) *Faschismus oder Ständestaat. Österreich 1934–1938*, Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades der Philosophischen Fakultät der Christian-Albrechts-Universität zu Kiel, Kiel, 121.

3. Kuvaavaa oli, kuinka aktivistien *Uusi Päivä* kirjoitti ensimmäisen maailmansodan aseposopimuksesta, kuinka siinä kuvastui Ranskan taholta ”pieni, feminiininen kostonhalu”. (*Uusi Päivä* 13.11.1918. Aselevon voimaanastuessa.) Ranskaan assosioitiin helposti tietynlainen ylikypsyyden ja dekadenssin piirre.

kea eurooppalaisten kategorioiden kautta.⁴ Alueellista ja kansallista identiteettiä tutkineet Peter Haslinger ja Klaus Holz käyttävät termiä *die Konstruktion von Alterität*, joka on tärkeä identiteetin ja ”me-ryhmän” luomiselle.⁵

Myös Karemaa soveltaa *Toiseus*-käsitettä:

”Me” emme ole barbaareja, koska olemme ”sivistyneitä”.

Viholliseksi koettu *Toinen* on täytynyt leimata, leima on täytynyt oikeuttaa ja *Toinen* mytologisoida. Karemaa viittaa etenkin Simon Dalbyn, Robert Milesin sekä Simo Knuuttilan ja Anssi Paasin tutkimuksiin ja katsoo itse tutkivansa ryssäivihan kautta suomalaisten oman minäkuvan rakentamista.⁶

Toiseudella on näin ollen selitetty etenkin sitä, miten viholliskuvia luodaan ja miten oma ryhmä mobilisoidaan puolustamaan omaa luonnettaan projisoimalla pahuus vastapuoleen. Ihannetilaa ja tasapainoon voidaan päästä eliminoimalla paha ja poistamalla uhkaava vaara. Identiteetti luodaan sen kautta, miten ollaan positiivisesti erikoisia verrattuina muihin. Oman tradition aspekti korostuu identiteetissä kuitenkin enemmän kuin demonisoivassa ja aggressiivisessä viholliskuvassa.

Väli-Euroopan osalta suomalainen rajanveto ei ollut koko omaa identiteettiä koskeva asia. Kuten Klinge on todennut, normaalioloissa ihmisillä ei yleensä esiinny aihetta ja intressiä ”toisten kansojen enempään seuraamiseen”.⁷ Unkarin, Kreikan tai Romanian kaltaiset maat eivät olleet Suomelle uhka eivätkä lupaus. *Toiseudesta* oli kyse, mutta siinäkin lievennetystä mallista – lähinnä *Vieraudesta* tai *Eksotiikasta*, joilla oli enemmän merkitystä egon pönkittämiselle kuin identiteetin luomiselle. Toisaalta Väli-Euroopan maissa oli tuttuakin piirteitä enemmän kuin Suomessa olisi välttämättä haluttu myöntää. Jopa samaistumiselle olisi voinut olla potentiaalia. Olihan suuri osa näistä valtioista samassa asemassa kuin Suomi, sillä ne kokivat pieninä kansakuntina suurvallan uhkaa. Yhteiskunnallisestikin niiden talonpoikaiset yhteiskunnat muistuttivat Suomea enemmän kuin Ruotsi.

Seuraavassa tarkastellaan suomalaisia näkemyksiä 1900-luvun alkupuolen Väli-Euroopasta identiteetin pönkityksen näkökulman kautta.⁸

Poliittinen viiteryhmä?

Tietyt yhtäläisyydet tekivät mahdolliseksi löytää vierauden ohella myös samaistumiskohteita tai yhteisiä intressejä. Tarkastellessa 1920–30-lukujen suomalaisia *poliittisia* Itä-Eurooppa-sympatioita käy kuitenkin nopeasti ilmi, että ilmiö ei ollut juurikaan oikeistolainen ja että sen paras kaikupohja ei ollut sivistyneistössä. Pienenä poikkeuksena yleissäännöstä mainittakoon kevät 1918, jolloin aktivistilehti *Uusi Päivä* selitti, että Suomen tulisi liittyä Saksan puolelle keskusvaltoihin sen pohjoiseksi jäseneksi, samalla tavalla kuin Bulgaria oli eteläisin.⁹ Syksyllä Bulgarian erillisrauha löi maahan kuitenkin petturuuden stigman. Yleisesti alue kiinnosti Maalaisliittoa ja Edistyspuoluetta, niitäkin konkreettisesti vain 1920-luvun alussa. Ne olivat myös reunavaltiolinjan arkkitehtejä.

Ehkä näkyvin ja ideologisin samaistuminen itäiseen Eurooppaan näkyi Maalaisliiton henkisen johtajan Santeri Alkion visiossa, jonka hän esitteli joulukuussa 1919 *Ilkassa*. Alkion hahmotelmat olivat vielä ”itäisempiä” kuin tavanomainen Väli-Eurooppa.

Alkio näki yhtäläisyyksiä ja yhteisiä tavoitteita valtioryhmässä, johon kuuluisivat Suomi, Viena, Aunus, Viro, Latvia, Liettua, Valko-Venäjä, Puola ja Ukraina. Nämä muodostivat yhtenäisen, omavaraisen maaalueen, joka edusti entisen Venäjän valistuneimpia ja rikkaimpia osia. Alkio maalaili ryhmälle myös henkistä johtajuutta:

”Näemme näissä valloissa uuden Euroopan *keskuksen*. Näissä on nousevaa kansallista voimaa, kuluttamattomia kulttuuriaineksia, uskoa tulevaisuuteen ja mahdollisuuksia perustaa kansanvaltaisia valtioita niiden kokemusten ohjaamina, mitkä vankeus aikaisemmin ja sittemmin eurooppalainen imperialistinen suurvalta-aate vararikkoinen ovat näille kansoille opettaneet ... Euroopan täytyy uudestaan syntyä jos se tahtoo elää.”

Alkio lisäsi ajatukseen reaalioliittista uskotavuutta spekuloiden, että Siperiakin itse näistyisi, jolloin Venäjään jäisi vain 40 miljoonaa asukasta, nämäkin ”niin lähellä luonnontilaa”, että lukutaitoisia oli vain 3 %. Sen sijaan uudessa valtioryhmässä olisi 80 miljoonaa asukasta.¹⁰

Alkio oli idealistinen visionääri, mutta ei täysin yksin. Pitkäaikainen ulkoministeri, edistyspuoluelainen Rudolf Holsti tuskin visioi lännen olevan degeneraation tilassa, mutta hänenkin tavoitteenaan oli 1920-luvun alussa luoda ns. diagonaaliliitto Suomesta, Puolasta, Baltiasta, Romaniasta ja mahdollisesti Tshekkoslovakiasta.¹¹ Vielä vuonna 1934 hän katsoi Puolan, Tshekkoslovakian, Romanian ja Jugoslavian olevan ”nousevia suurvaltoja, jotka tuntevat nuoruuden voimansa, jotka uskaltavat jotakin ja jotka tietävät, mihin päämäärään ne pyrkivät”.¹² Kielikuvissa korostuivat nuoruus, vitaalisuus ja dynaamisuus.

Myös Romanian asemassa saattoi nähdä tietyn paralleelin Suomelle. Bukarestin-lähettiläs Väinö Tanner¹³ raportoi lokakuussa 1920 Romanian pääministerin Averescun tarjonnan reunavaltioiden yhteiskonferenssia. Avaus oli hänestä merkittävä: kun Suomi eristettiin Skandinaviasta Ahvenanmaan asian takia ja kun slaavilainen uhka säilyi, olisi syytä kääntyä, riskeistä huolimatta, reunavaltioidenkin puoleen. Toki oli oltava varuillaan, sillä suuri osa niistä oli muodostumisvaiheessaan, ilman traditioita ja koeltua jatkuvuutta. Audiensseista Romanian kuninkaan luona Tannerilla oli vain hyvää kerrottavaa: kuningas kutsui bolshevismia muun muassa itäiseksi vaaraksi, inhimillisen kulttuurin kuristajaksi ja uskonnontapaiseksi humalatilaksi. Kuninkaankin mielestä tarvittiin yhteistyötä, joskin ”jättäkäämme pykälät myöhempään ajankohtaan”.¹⁴

Yhteistyötarjouksia tuli vieläkin kauempaa. Tanner raportoi jopa Persian Bukarestin-lähettilänsä tarjouksesta lisätä yhteistyötä. Lähettiläs perusteli tätä sillä, että Suomi ja Persia olivat molemmat bolshevikkien hyökkäysten kohteeksi joutuneita maita, ja ne olivat Venäjän rajamaista ainoat, jotka eivät olleet imperialistisia ja ekspansivisia. Tosin Tanner, ulkoministeriöstä puhumat-

takaan, jäi skeptiseksi Romanian suhteen – maa oli korruptoitunut eikä kyennyt suuriin poliittisiin tehtäviin.¹⁵

Väli-Euroopan mahdollisuuksiin uskovissa piireissä retoriikka ei liittynytään pääasiassa reaalioliittiaan, vaan nuoruuden voimaan ja uuden ja esiin murtautuvan tuoreuteen miltei biologisessa tai persoonallisessa mielessä. Käytännössä pyrkimys kuitenkin typistyi nopeasti yhteistyön toiveisiin Viron kanssa – ja jossain määrin Puolan, mutta senkin kanssa koetut yhtäläisyydet vähenivät maantieteeseen ja itäiseen viholliseen. Maan kuva ei ollut suomalaisen sivistyneistön piirissä hohdokas: ”keskikokoisena suurvaltana” esiintyvällä ja Ranskan linjaa seuraavalla maalla oli suomalaisen sivistyneistön silmissä saksalaisia sortavan, nousukasmaisen ja imperialistisesti käyttäytyvän valtion leima.

4. Stuart Hall (2002) *Identiteetti*, suom. ja toim. Mikko Lehtonen ja Juha Herkman, Tampere. Vastapaino, 47, 122.

5. Peter Haslinger – Klaus Holz (2000) 'Selbstbild und Territorium. Dimensionen von Identität und Alterität', teoksessa *Regionale und nationale Identitäten. Wechselwirkungen und Spannungsfelder im Zeitalter moderner Staatlichkeit*, julk. Peter Haslinger, Schesslitz: Ergon Verlag, 17.

6. Outi Karemaa (1998) *Vihollisia, vainoojia, syöpäläisiä. Venäläisviha Suomessa 1917–1923*. Bibliotheca Historica 30, Helsinki: SHS, Hakapaino, 10, 32, 33.

7. Matti Klinge (1972) *Vihan veljistä valtiotalismiin. Yhteiskunnallisia ja kansallisia näkemyksiä 1910- ja 1920-luvuilta*, Porvoo: WSOY, 59.

8. Väli-Euroopan asioita harrastaneen piirin suppeuden vuoksi lähdeperustana ovat ulkoministeriön raportit, matkakirjat sekä eräistä arkistoista ja lehdistöstä löytyneet maininnat. Kannanotot Itä- ja Keski-Euroopan valtioista olivat pitkänä aikavälinä siinä määrin harvoja ja sporadisia, että kaiken kattava lähde olisi ollut työekonomisesti mahdoton.

9. *Uusi Päivä* 24.4.1918, pk.

10. *Ilkka* 16.12.1919, pk.

11. Heikki Roiko-Jokela (1995) *Ibanteita ja reaalioliittia. Rudolf Holstin toiminta Baltian maiden kansainvälisen de jure -tunnustamisen ja reunavaltioyhteistyön puolesta 1918–1922*, Saarijärvi: Studia Jyväskylän, Jyväskylän yliopisto, 130–135.

12. Keijo Korhonen (1971) *Turvallisuuden peittäessä. Suomi neuvostodiplomatiassa Tartosta talvisotaan 2*, Helsinki: Tammi, 31.

13. Maantieteen professori, ei SDP:n Väinö Tanner.

14. Tanners rapport till UM 12.8.20, 21.10.20. UM 5C 14, Bukarest; Tanners rapport till UM 22.2.21. UM 5C 14, Bukarest. – Päiväys ei ole aivan varma, koska teksti oli käynyt hyvin himmeäksi.

15. Tanners rapport till UM 6.9.20, 21.10.20. UM 5C 14, Bukarest.

Edes Väli-Euroopan demokraattinen poikkeus, Tshekkoslovakia, ei käynyt esikuvaksi. Vasemmiston ja liberaalien piirissä arvostettiin toki maan kansanvaltaisuutta, ja myös lähettiläs K. G. Idman hehkutti vuonna 1929 raportissaan ”ahkerasta, lahjakkaasta ja rikkaasta kansasta”, jonka iäkkääseen presidentti Masarykiin henkilöityivät kansakunnan parhaat ominaisuudet. Masarykin ihanne sai raportissa lähes mystis-spartalaisen värin: demokraattinen valtio, jonka kansalaiset saavuttivat onnellisuuden harjoittamalla urheilua ja luopumalla ylellisestä elämäntavasta, terveydelle vahingollisista väkijuomista ja tupakasta.¹⁶ Kuitenkin tshekkien sympatiapisteeet jäivät yllättävän vähälle. Monikansallinen valtio oli outo ilmestys, ja sen toiminta saksalaisvähemmistöä kohtaan tuntui suomalaisten asianharrastajien mielestä sorrolta.

Jugoslaviaan suomalaisia yhdisti tuskin mikään. Serbien sotilaalliset saavutukset ja se, että he olivat kyenneet luomaan valtion, puhuivat tosin heidän puolestaan. Sakari Pälsin matkakirjassa henki sotilashyveiden arvostus: ”Kehaisin Rouvalle, että me mies-suku olemme sittenkin luomakunnan kruunu, ja serbialaiset upseerit ovat tämän koeman kruunun kauneimmat helmet. Rouva myönsi viimeisen väitteen.”¹⁷ Mutta toisaalta serbitkin oli helppo nähdä slaaveina, liittovaltio epäkansallisena ja Ranskan liittolaisena – potentiaalisesti Neuvostoliitonkin. Kuvaava oli Suomen Rooman-lähettilään viittaus vuodelta 1922 raportissaan: Serbia oli ”verrattava henkilöön, joka on syönyt liian runsaan päivällisen, jota hän ei voi sulattaa”.¹⁸ Lisäksi serbien ja kroaattien välisissä kiistoissa ainakin lähettiläs Onni Talaksen myötätunto oli selvästi kroaattien puolella. Tähän näyttää olleen synnä se, että Talas samaisti kroaattien aseman Suomeen vuosina 1917–18.¹⁹

Heimoveli erikoistapauksena

Unkariin Suomea satoi ajan muoti-ideologia, heimoaate. Tämän lisäksi Unkarilla oli Suomeen nähden yksi samanlainen tai ainakin samanlaiseksi koettu ja selitetty poliittinen kokemus. Molemmat maat olivat kokeneet punaisen vallankumouksen ajan, jota oli

seurannut vahva valkoinen reaktio. Unkarissa tämä muodostui pysyvämmäksi – valtionhoitaja Miklos von Horthyn järjestelmätä tuli konservatiivisen autoritaarisen hallinnon prototyyppi. Kun tähän liittyi Trianonin rauhan trauma (Unkari menetti kolme neljäsosaa vanhasta alueestaan ja kaksi kolmasosaa väestöstään), konservatiivinen ja säätytietoinen kaiho vuotta 1914 edeltäneeseen aikaan oli selvä. Eräs saksalainen aikalaiskirjailija huomauttaakin, että Budapestissa saattoi yhä puhua traditionaalisesta, aristokraattisesta *Gesellschaftista*, jollaista oli Lontoossa ja Pariisissa enää osittain ja Berliinissä ei lainkaan.²⁰

Fyysisen etäisyyden vuoksi Suomen ja Unkarin suhteiden harrastus pysyi kuitenkin kulttuurin ja heimovierailujen alalla. Vuonna 1937 allekirjoitettiin virallinen kulttuurisopimus. Tenho Takalon mukaan Unkari menetti suomalaisten silmissä esimerkiksi asemansa ensimmäisenä suomalais-ugrilaisena valtiona, mutta romanttinen ja idealistinen Unkari-kuva ei kuihtunut.²¹

Soraääniäkin tosin oli, ja ne kumpusivat poliittiselta pohjalta – jälleen omien kokemusten samaistamisesta unkarilaisiin. Vasemmisto katsoi Unkaria karsaasti vuoden 1919 valkoisen terrorin ja Horthyn vanhoillisen hallinnon takia. Vuoden 1928 parlamenttievierailusta Budapestiin vasemmisto jättäytyikin pois – samoin ruotsinkieliset.

Siirryttäessä puoluekartassa oikealle päin myönteisyys kasvoi, ja keskustassakin unkarilaisuuteen liittyi positiivisia piirteitä, Unkarin järjestelmän vanhoillisuudesta ja feodaalisesta leimasta huolimatta. Maalaisliitossa Unkari luettiin heimoyhteyden piiriin, ja liberaaleillakin oli Unkarista hyviä muistoja sortovuosilta. Monet heistä olivat pitäneet Unkarin vuosien 1849–67 perustuslakitaistelua sekä erityisesti Ferenc Deakia esikuvana. Unkari-ystävällisissä heimopiireissä näyttää yleisesti hyväksytyin näkemys, että vaikka unkarilaiset olivat hallinneet miljoonia slaaveja ja romanialaisia, tämä oli ollut historiallisesti ymmärrettävää ja tavaltaan oikeutettua unkarilaisten kulttuuritehtävän ja valtiota luovien ominaisuuksien vuoksi, jotka olivat alamaiskansoilta puuttuneet.

Maaillmansotien välillä ja toisen maailmansodan aikana Suomessa ilmestyikin useita kirjoja, joiden teemana oli ”Silvottu Unkari”. Osa oli suomalaisten tekemiä, osa käännöksiä unkarilaisten kirjoista. Kirjan *Pirstottu Unkari – Hungaria Mutilata* saatesanoissa Martti J. Mustakallio viittasi juuri siihen, kuinka kolme ja puoli miljoonaa heimoveljeä oli syösty ”alemmalla sivistystasolla olevien kansojen sortoa kärsimään”.²² *Valvoja*-lehdessä Esther Hjelt-Cajanus samaisti kansalliset etuvartiomissiot: Suomalais-ugrilaisten kansojen historiallinen tehtävä näytti olevan muodostaa puskurivaltioita. Unkari oli jo vuosisatoja suojellut Länsi-Eurooppaa turkkilaisia ja slaaveja vastaan. Trianon oli ”rauhan irvikuva”, julmempi kuin minkään muun kansan osaksi tullut rangaistus, ja syynä oli naapurimaiden kateus. ”Puhtaaksi nyljetty-nä” Unkari ”kituu juutalaisten ja naapurivaltain ylpeillessä sen entisten aarteiden haltijoina!”²³

Myös 1920-luvun lähettiläsraporteissa samaistuminen ja myötätunto ovat selkeästi läsnä. Vuosina 1922–26 Budapestin asemapaikasta vastasi lähettiläs K. G. Idman.²⁴ Hän kirjoitti presidentti Ståhlbergille heinäkuussa 1922 Unkarin-vaikutelmistaan ja korosti Horthysta saamaansa positiivista kuvaa – amiraali oli vaatimaton ja luonnollinen, ja hänellä oli miellyttävä ulkomuoto.²⁵ Myös pääministeri Istvan Bethlen sai mairittelevan kuvauksen. Erikoisena meriitinä Idman mainitsi, että Bethlen edusti transsylvanialaista sukua. Vuoristoissa ”unkarilainen rotu” oli pysynyt puhtaampana vieraasta vaikutuksesta kuin alankomailla.²⁶

Horthy sai hyvin panegyyrisiä kuvauksia muiltakin hänet tavanneilta suomalaisilta, kuten myöhemmältä lähettiläältä E. N. Setälältä²⁷ ja suomalaisen parlamenttivaltuuskunnan mukana vuonna 1928 Budapestin vierailulla olleelta kokoomuspoliitikolta J. O. Ikolalta, ”Vaasan Jaakkoolta”. Viimeksi mainittu samaisti matkakirjassaan Suomen ja Unkarin punakapinat. ”Maas oli täysi anarkia, ryästöt, murhat ja ’pakkoluavutukset’, kunnes vihroon kansa nousi ja huitaasi nua torelliset ’verenimijät’ silmiltänsä. Venäjälle siältäkin tuli kommunistiille lipoo-

ne lähtö ja siältä ne unkarilaastenkin Kuu-siset ja muut räkyttävät.”²⁸

Unkarilaisissa valtiomiehissä nähtiin luultavasti jotain poikkeuksellisen aristokraattista – jotain, mitä Suomessa ei ollut, mutta jolla ei nähty olevan varsinaisten suurvaltojen aatelin moraalisia rasitteita. Harvassa tekstissä tämä näkyy selvemmin kuin Edwin Linkomiehen kuvatessa muistelmissaan vierailuaan Unkarissa ja erityisesti Horthyn tapaamista vuoden 1943 alussa. Kuvaus tuo mieleen kunnioittavan rahvaanmiehen käynnin ruhtinaan luona – etenkin kun Linkomies vertasi Horthya Mannerheimiin Horthyn eduksi. Horthyssa ruumiillistui ”se, mitä eurooppalaisessa ihmisessä on henkisesti arvokkainta”. Vanhoillisuuskin oli merkki lähinnä Unkarin johtajien vuosisataisesta kulttuuriperinnöstä.²⁹

16. Idmanin raportti UM:lle 8.11.28. UM 5C 13, Varsova.

17. Sakari Pälси (1928) *Päivänpaisteen mailla. Matkakuvia Unkarista, Serbiasta ja Sardiniaasta*, Helsinki: Otava, 101–103, 123, 129, 132.

18. Gummeruksen raportti UM:lle 9.1.22. UM 5C 10, Rooma.

19. Onni Talas (1960) *Muistelmia. Itsenäisyysseenaattorina ja lähettiläänä kymmenessä maassa*, Porvoo: WSOY, 283, 284. – Talas oli itse ollut Svinhufvudin itsenäisyysseenaatin jäsen.

20. Edgar von Schmidt-Pauli (1931) *Graf Stefan Bethlen. Ein Abschnitt ungarischer Geschichte*, Berliini, 29; Unkarista ks. myös esim. Jörg K. Hoensch (1996) *A History of Modern Hungary 1867–1994*, Lontoo-New York: Longman, 85–147; Ignác Romsics (1999) *Hungary in the Twentieth Century*, Osiris: Corvina, 181–199.

21. Tenho Takalo (1986) ”Unkari Suomessa 1920- ja 1930-luvuilla. Heimotyötä, kulttuurisuhteita vai ’revisiopolitiikkaa’”, teoksessa *Yksilö ja yhteiskunnan muutokset. Julkakirja Viljo Rasilan täyttäessä 60 vuotta 22.1.1986*, Tampere: Tampereen yliopisto, 184, 195–201.

22. Siteerannut Takalo (1986) 196.

23. *Valvoja* 1921, 143–152.

24. Idman oli taustaltaan nuorsuomalainen, mutta vuoden 1918 monarkistina lähellä Kokoomusta.

25. Idman Ståhlbergille 13.7.22. Ståhlbergin kokoelma, VAY 3884–85, KA.

26. Idmanin raportti UM:lle 8.4.24. UM 5C 27 Budapest.

27. Suomen Kööpenhaminassa ja Budapestissä olevan lähettilään raportti No. 6 / 9.10.27. E. N. Setälä 12.10.27. UM 5C Kööpenhamina. – Lähes kaikki Budapestistäkin tulleet raportit ovat Idmanin ja Setälän ajoilta Kööpenhamina- eikä Budapest-sarjassa.

28. Vaasan Jaakkoo (1928) *Eruskuntaajijä reisin päällä. Muistoja eruskuntamiesten Unkarin-matkalta v. 1928, Jyväskylä*: Gummerus, 76.

29. Edwin Linkomies (1980) *Vaikea aika. Suomen pääministerinä vuosina 1943–44*, Keuruu: Otava, 122–125, 130, 133, 134.

Jonkinlaista ”heimosympatiaa” herui Unkarin lisäksi Bulgarialle, vaikka esimerkiksi lähettiläs Tannerin kokemukset maasta 1920-luvun alussa olivat olleet äärimmäisen kielteiset. Niin Tanner kuin myöhemmin samassa toimessa olleet Onni Talas ja Arne Wuorimaa saivat kuulla kuningas Borisin lausuvan heille moitteettoman puhtaalla suomen kielellä ”eläköön itsenäinen Suomen valtakunta”. Boris jopa arveli, että alkuperäiset bulgaarit olivat suomensukuista kansaa, joka oli myöhemmin slaavilaistunut.³⁰ Tanner myötäili: uusi tutkimusala, vertaileva rotubiologia, antoi ehkä mahdollisuuksia jäljittää yhtäläisyyksiä, ja hän oli huomannut bulgariaalaisten ulkomuodossa piirteitä, jotka muistuttivat suomalaisia enemmän kuin missään muualla ulkomailla.³¹

Lähettiläs Onni Talas antaa muistelmis- saan Bulgarialle enemmän kiitosta kuin Balkanin maille yleensä, varsin ”epäbalkanilaisesti” myös ahkeruudesta, rehellisyydestä, luotettavuudesta ja sanansa pitämisestä.³² Myös Talaksen edeltäjä Pontus Artti tulkitsi muuten kriittisessä raportissa vuonna 1933, että Bulgaria ansaitsi sääliä ja myötätuntoa, ”sillä se on paljon kärsinyt, urhoollinen, ahkera, pohjiltaan perin kunnan kansa”, joka oli kohdannut vääryyksiä maailmansodan voittajavaltioiden taholta.³³

Poliittinen ja yhteiskunnallinen kriittisyys

Julkikuvan takana näkemys oli kuitenkin usein kriittisempi niitäkin kohtaan, joita kohtaan tunnettiin sympatiaa. Suhtautuminen oli useimmiten sellaista, että erilaisuus koettiin, mutta siihen liittyi ripaus diplomaattien ammattitautia – asemamaan näkökulma korostui. Missään ei mielellään nimitetty asemapaikan hallitusta suoraan diktatuuriksi, vaikkakin sen erilaisuus Suomeen nähden kävi hyvin selville. Esimerkiksi Pilsudskin vallankaappaus Puolassa keväällä 1926 ei herättänyt lähettiläs Hjalmar Procopéssa järkytystä tai syytöksiä vajoamisesta Balkan-tasolle tai fasismiin. Procopé toivoi Puolalle yhtäaikaa paluuta parlamentaariperustuslaillisiin oloihin ja lujan hallitus- suunnan säilymistä.³⁴

Vaalien epävapaus noteerattiin kaikkial-

la asiana, joka oli vierasta pohjoismaiselle käytännölle, mutta itsestään selvää. Lähetystösihteeri raportoi Varsovasta maaliskuussa 1928, kuinka hallitusvalta painosti äänestäjiä ja vaikeutti ja esti oppositiopuolueiden, etenkin oikeiston, toimintaa. Kiinnostavaa on, että hän luonnehti tätä termillä ”n.s. itävaltalaisien ja rumaniaalaisten vaalimenetelmien käyttäminen”.³⁵ Romaniassa tuntui olevan erityisen selvää, että parlamentilla ei ollut merkitystä hallitukseen ja kuninkaan verrattuna. Istuva hallitus ei koskaan hävinnyt vaaleja, vaan sai aina ylivoimaisen enemmistön käyttämällä painostusta, lahjontaa ja muita keinoja. Hallitus vaikutti eduskunnan kokoonpanoon, ei päinvastoin. ”Rumanian parlamentti on maailman kiltein ja tottelevaisin eduskunta, mikä jo johtuu siitäkin, että melkein kaikki sen jäsenet aina kuuluvat hallituspuolueeseen.”³⁶

Myös käsitykset balkanilaisesta poliittisesta väkivallasta liittyivät usein Romaniaan. Romanian mahdollisuudet olivat tuntuneet vielä 1920-luvun alussa hyviltä, kun maan pinta-ala ja asukasluku yli kaksinkertaistui- vat, ja ulkopoliittinen asema oli turvattu. Ranskan kanssa sillä oli läheiset suhteet, ja Tshekkoslovakian ja Jugoslavian kanssa vallitsi muodollinen liittokin, ”pikku entente”. Maan sisäiset ongelmat johtivat kuitenkin nopeasti jatkuviin kriiseihin ja lopulta diktatuuriin. Vaikeutena oli absorboida uudet alueet vanhaan valtakuntaan Suur-Romaniaksi, ja maan hallituspolitiikka oli epävakauden perikuva: kymmenvuotiskautena 1930–40 Romaniassa oli 25 hallitusta, 18 eri pääministeriä, 61 ministeriä ja 31 valtiosihtööriä, ja yleisesikunnan päällikkö vaihtui 9 kertaa. Lopulta päädyttiin kuningas Carolin diktatuuriin. Joulukuussa 1938 Carol loi ”Kansallisen uudestisyntymisen rintaman”, ja vanha perustuslaki korvattiin korporatiivisella valtiosäännöllä. Vuonna 1940 malli muuttui totalitaristiseksi; oli vain yksi puolue, Kansakunnan Puolue.³⁷

Romanialla oli myös omat fasistinsa/kansallissosialistinsa, jotka olivat kenties Euroopan kiihkeimpiä. Heidän suuri nimensä oli Corneliu Zelea Codreanu, jonka liikkeen toiminta antaa tiettyjä mahdollisuuksia tehdä vertailuja AKS:ään nationalististen tun-

nusten, sosiaalisen lähtökohdan ja spartalaisen mission osalta. Liikkeen sanoma perustui turmeltumattomaan romanialaiseen, ortodoksiseen talonpoikaisuuteen, jota sosialismi, liberalismi, kapitalismi, juutalaisuus, sekularisaatio ja urbanisoituminen uhkasivat. Jäseniä yhdistivät irrationalinen uskollisuus ja into, eettinen paatos, moraalinen puritanismi ja sosiaalinen messianismi. Sosiaalinen pohja oli näennäisesti keskiluokkainen, mutta myös talonpoikainen. Liike turvautui suoraan toimintaan, aluksi mielenosoituksiin, pian poliittisiin murhiin. Puoluehankkeen nimi kertoo arvomaailmasta – Arkkienkeli Mikaelin Legioona. 1930-luvulla liike toimi Rautakaartin nimellä. Toisaalta, koska liike oli valtionvastainen ja ”fasistinen”, valtio suhtautui siihen hyvin jyrkästi, ja 1920–30-luvuilla poliisi murhasi satoja kaartilaisia ja piti liikettä kurissa poikkeussäädöksin ja sivuuttamalla parlamentin. Lopulta murhattiin myös Codreanu.³⁸

Codreanun liikkeeseen verrattuna jopa AKS:n opit ryssänvihasta vaikuttavat lieviltä, jäiväthän ne verbaliikan tasolle. Liikkeiden taustassa ja tavoitteissa voi kuitenkin nähdä yhteisiä piirteitä: nuoruus, nationalismin ja akateemisuuden kiihkeä liitto, uskonto, keskiluokkainen tai vielä alempi tausta. AKS:ssa antimodernismi ja antikapitalismi ei ollut yhtä julistuksellista, mutta liike idealisoi maakuntien Suomea, suhtautui spartalaisesti elämäntapaan ja kaupunkien paheisiin ja yritti rekrytoida vähäväkistä kansaa: ”Me olemme pesseet silmistämme pahan unen...”

AKS ei kyennyt saavuttamaan asemaa, jossa se olisi käyttänyt todellista valtaa, mutta sen aseman se saavutti, että sen ”pohjimmaisista ajatuksista” ei kukaan voinut ajan porvarillisen osapuolen poliittisessa diskursuksessa kyseenalaistaa. Kukaan eteenpäin pyrkivä porvari ei voinut sanoa, että suomalaisen kansallisuuden asia, isänmaa ja maanpuolustus Venäjän uhkaa vastaan olisivat turhia, saati tuomittavia asioita. Vanha sivistyneistö pysyi kuitenkin puolustuskykyisempänä kuin Romaniassa, eikä Suomessa kummankaan leirin toimintaan kuulunut fyysisten keinojen käyttö. Vaikka aitosuomalaisia ruoskinut Lauri Ingman saikin

murhaukkauksen aitosuomalaiselta ylioppilaalta, poliittisen eliitin ei tarvinnut pelätä fyysisen olemassaolonsa puolesta – eikä tarvinnut AKS:nkään.

Romania tuntui ”balkanilaisuuden” ääripäältä; Tshekkoslovakia demokraattisena poliittisena järjestelmänä oli sen sijaan poikkeus ja sellaiseksi tiedostettiin. Siellä hallitukset olivat koalitioita, ja ne kaatuivat sisäisiin kahnauksiinsa.³⁹ Mutta sieltäkin löydettiin autoritäärisiä piirteitä: Prahan-lähettilään mukaan hallitus valvoi ja sensuroi lehtiä. Järjestelmä tarjosi kiinnostavan esimerkin pyrkimyksistä tukea demokratiaa ”kansanvaltaisella diktatuurilla”, jonka aikana hallitusmuodon säätämät, kansalaisvapauksia koskevat takeet oli kumottu.⁴⁰

Poliittis-yhteiskunnallisen vierauden tunteesta ei jäänyt osattomaksi edes Unkari. Osittain tämä lienee johtunut tiedon lisääntymisestä Unkarin oloista, osittain siitä, että maiden yhteiskunnallinen ja poliittinen kehitys oli erilaista. Poliittinen Suomi meni 1930-luvulla vasemmalle ja päättyi vasemiston ja keskustan punamultahallitukseen.

30. Aarne Wuorimaa (1947) *Muistojeni Unkari*, Helsinki: Otava, 165,166, Talas (1960) 263, 264.

31. Tannerin raportti UM:lle 7.11.21. UM 5C 22, Sofia.

32. Talas (1960) 264–268, 274, 275; Wuorimaa (1947) 180.

33. Artin raportti UM:lle 6.11.33. UM 5C 22, Sofia.

34. Procopén raportti UM:lle 18.5.26, 12.6.26, 5.4.27. UM 5C 13, Varsova.

35. Yöntilän raportti UM:lle 16.3.28. UM 5C 13, Varsova.

36. Idmanin raportti UM:lle 20.5. ja 14.6.30. UM 5C 13, Varsova.

37. Ks. esim. Zev Barbu (1981) 'Rumania', S. J. Woolf (toim.) (1981) *Fascism in Europe*, Lontoo, 165; Hugh Seton-Watson (1967) *Eastern Europe between the Wars 1918–1941*, New York, 208, 209; Manfred Huber (1973) *Grundzüge der Geschichte Rumäniens*, Darmstadt, 127–129; Barbara Jellavich (1983) *History of the Balkans. Twentieth century*. Volume 2, Cambridge University Press, 204.

38. Barbu (1981) 153–153, 167–169; Huber (1973) 114–125; Jellavich (1983) 161–164, 205–207; Irina Livezeanu (1990) 'Fascists and conservatives in Romania: two generations of nationalists', Martin Blinkhorn (toim.) *Fascists and Conservatives. The radical right and the establishment in twentieth-century Europe*, Lontoo: The University Press, Cambridge, 219–234.

39. Ruuskasen raportti UM:lle 12.11.32. UM 5C 28, Praha.

40. Hellströmin raportti UM:lle 16.11.33, Yöntilän raportti UM:lle 5.12.35. UM 5C 28, Praha. – Siteerattu ilmaus on Hellströmin raportista.

Unkarissa kehitys meni yhä vanhoillisempaan suuntaan, eikä lähin vaihtoehto edes tuntunut olevan demokratia tai sosialismi, vaan räjähdysmäisesti levinnyt kansallissosialismi. Toisaalta tietyn poliittisen korrektiuden pysyvyydestä kertoo se, että kriittisyys ei murtautunut kovin näkyväksi julkisuudessa, jossa heimoromantiikka yhä toimi identiteetin luojana.

Kriittisyys ei ollut tyypillistä vain niille suomalaisille, joilta saattoi odottaakin poliittista aversiota horthylaisuutta kohtaan. Diplomatian ja sivistyneistön keskuudessa Unkariinkin sovellettiin omaa poliittista ja yhteiskunnallista mittaa sekä omaa mentaliteettia – mukaan lukien luterilaista työetiikkaa. Jopa sellaisissa asioissa, joista perimmältään oltiin samaa mieltä – sosialismin uhka ja massojen epäkypsyys politiikassa – menettelytapojen suoraviivaisuus saattoi ihmetyttää oikeistolaisitakin.

Kuvaavia ovat E. N. Setälän merkinnät keskusteluistaan oppositiota edustaneiden poliitikkojen kanssa sekä se, että hän listasi muistiin varsin samanlaisia vaalivilppejä kuin on luettavissa etenkin Bukarestin-lähettilään raporteista: vastustajien julistaminen vaalikelvottomaksi, sotilaiden lähettäminen, valitsijoiden syöttäminen, juottaminen ja kuljetus vaalipaikalle ja niin edelleen. Koko yhteiskunnan painajaisena oli ”proteksioni”; kukaan ei päässyt eteenpäin ilman mahtavampien suosituksia.⁴¹ Se, että Setälä ei näytä epäilleen sosiaalidemokraattisten ja liberaalisten keskustelukumppanien kertomuksia väärinkäytöksistä, kertoo varsin paljon; Suomessa hän tuskin olisi kelpuuttanut SDP:n ja Edistyspuolueen kannattajia todistajiksi oikeiston toiminnasta.

Myös Romaniassa toimi sama kaava: 1920-luvun lopun vaihdos talonpoikaispuolueen valtaan nähtiin selkeästi parannuksena ja maan eurooppalaistuttamisena.⁴² Samaan aikaan Suomessa niin konservatiivit kuin liberaalit olivat hyvin turhautuneita nimenomaan Maalaisliittoon⁴³ – Romaniassa kuitenkin sama puolue vastasi paremmin myös suomalaisen konservatiivin ja liberaalin arvoja. Uuden sisäministerin tekemä vertaus luultavasti kutitteli pohjoismaista ylemmyudentunnetta, joka oli muutenkin melkoinen:

”Teidän suomalaisena’, sanoi hän minulle, ’on vaikea kuvitella itsellenne niitä vaikeuksia, joita meillä on, kun emme voi luottaa virkamiehiimme’ ... Hänen pyynnöstään tein hänelle lyhyesti selkoa keskus- ja paikallishallinnon järjestyksestä Suomessa, mikä häntä suuresti kiinnosti ... Hänen sanoistaan kävi yleensä ilmi suuri kunnioitus ja myötätunto Suomea kohtaan.”⁴⁴

Varsin pian kuitenkin tähänkin hallitukseen petyttiin, eikä sen valtakausikaan muodostunut pitkäksi.

1930-luvulla Setälän seuraajien raporttien Unkari-kuva muuttui entistä kriittisemmäksi ja analysoivammaksi. Heimohenkistä päätöstä on turha etsiä edes Talakselta, vaikka tämän muistelmien sävy on hyvin myötämielinen Unkarille. Diplomaattina hän ei kuitenkaan näytä syyllistyneen naiviuuteen. Raporteissa korostui entistä enemmän valtaapitävien epädemokraattisuus, ja etenkin vuosien 1932–36 pääministerin Gyula Gömbösin populismin katsottiin tukahduttavan toisinajattelua.⁴⁵ Vuosina 1936–37 lähettilään sijaiset J. Nyssönen ja Tauno Sutinen yltyivät sosiaaliseen kritiikkiin, jossa ei ollut enää jälkeäkään 1920-luvun ideaalikuva – vanhoillisista ja nationalistisista monarkistikansalaisista, jotka ajattelivat vain isänmaan asioita, olivat saaneet ikuisen rokotuksen vallankumouksellisuutta vastaan Bela Kunin terrorivallan johdosta ja tiesivät paikkansa pätevien ja sivistyneiden tukijoina. Päinvastoin, raporttien mukaan Unkarissa vallitsi uskomaton köyhyys ja surkea palkkaus, työläisluokka eli hyvin huonoissa oloissa, ja maatalousproletariaatilta puuttui mahdollisuus tyydyttää alkeellisimpiakaan elinvaatimuksia. Vaalireformi, joka tosin muutti vaalin kaikkialla salaiseksi, mutta myös peruutti äänioikeuden noin neljäosalta valitsijakunnasta, ei sekään saanut kiitosta.⁴⁶

Unkarilaisten maanomistusolojen erilaisuus suomalaisiin verrattuna oli niin ilmeinen, että vaikka se tavallaan muodosti osan unkarilaisuuden romanttisuudesta, se näytettyi puutteena. Kritiikki on luettavissa matkakirjoistakin. Oikeistolainen kirjailija Arvi Järventauskin nimitti vuonna 1939 jul-

kaistussa kirjassaan *Itkevien pajujen maa* talonpoikien asemaa kurjaksi: pitkäaikainen maaorjuus oli vienyt talonpojilta aloitekyvyn, ja unkarilainen yläluokka oli ylpeää ja lyhytnäköistä. Sakari Pälsi, jonka matkakirjoista suuri osa suomalaisten Unkari- ja Itä-Eurooppa-tietämyksestä lienee ollut peräisin, viittasi vuonna 1928 siihen, kuinka vaikeaa oli saada unkarilaisia maanomistajia tajuamaan laajan maareformin tarvetta:

”Unkarilaisia oloja ei käyne muuttaminen kädenkäänteessä. Siinä maassa on kaikki niin vanhaa ja vakiintunutta, pyhää ja koskemattonta, ettei tavallinen järki saata sitä kunnolla edes käsittää, saati muuttaa muuksi.”

Vaasan Jaakkookin totesi, että Unkarissa oltiin Suomea jäljessä yhteiskunnallisessa lainsäädännössä.⁴⁷

Lopputase oli, että sikäli kuin Unkarista oltiin kiinnostuneita, poliittista mallia sieltä ei katsottu voitavan ottaa, vaikka Suomen oma poliittinen elämä olisi katsottu kuinka ”soistuneeksi” luokkapoliitikaksi tahansa. Siihen oltiin liian realistisia, ja unkarilaisten konservatiivisuuden aste herätti Suomen oikeistolaisissakin useimmiten aitoa ihmetystä.

Kansallinen selkäranka

Poliittisten järjestelmien heikkoudet nähtiin ainakin epäsuorasti merkinä kansallisen yhteishengen puutteesta. Vanha autoritaarisuus oli pitänyt voimassa epäterveen yhteiskunnallisen jaon ja vienyt aloitekyvyn sekä ylhäisöltä että alhaisolta. Ryhmien välille ei muodostunut henkistä koheesiota yhteisen kansallismielen ja velvollisuusetiikan muodossa.

Budapestin-lähettiläs Aarne Wuorimaan muistelmien eräs kohta on hyvä esimerkki tästä suhtautumistavasta. Pääministeri Kallay oli perustellut hänelle harvainvaltaisia oloja sillä, että talonpojat olivat niin alhaisella sivistystasolla, että he olivat vaarassa luisua sosiaalisten ja taloudellisten houkuttusten vuoksi saksalaisen ja venäläisen vaikutuksen alle. Siksi aateliston oli pidettävä valta käsissään. Wuorimaa ajatteli, mutta ei

sanonut ääneen, että vaara olisi hoitunut unkarilaisten omilla uudistuksilla, jos niitä olisi tehty.⁴⁸ Lähettiläs Tannerin analyysi 1920-luvun alun Bukarestista oli vielä tyylympi: romanialaisten poliitikkojen keskuudessa ei esiintynyt merkittäviä ilmaisuja patriotismista tai vastuuntunnosta perustuslain edessä. Oman talouden edut, turhamaisuus ja vallanhalu olivat etusijalla, ja ympäristö oli niin turmeltunut, että kukaan ei kiinnittänyt huomiota virka-aseman väärinkäyttöön. Tannerin seuraajat olivat samaa mieltä: Talonpojat olivat eläneet maaorjuudessa saamatta mitään poliittista kasvatus- ja heidät saatiin mukaan melkein mihin tahansa. Romanian yhteiskunta ei kestäisi suurvallan hyökkäystä, mihin oli syynä ”sekarotuisuudesta ja ehkäpä vielä enemmän laajoissa piireissä vielä vallitsevasta sivistymättömyydestä, etten sanoisi alkukantaisuudesta johtuva kehittymätön kansallistunto”.⁴⁹

Sanomattakin oli selvää, että tämä koettiin täysin erilaiseksi kuin Suomen olot, joissa tosin valiteltiin Maalaisliittoa sivistymättömäksi, mutta ylpeiltiin historiallisesti vaapaalla talonpoikaisluokalla.

Kokonaan oman lukunsa muodostivat valtiot, jotka jo lähtökohtaisesti eivät täyt-

41. Setälän raportti UM:lle 15.10.27. UM 5 C 3, Kööpenhamina. – Nimilehden päiväys 21.11.27; Setälän raportti 25.7.28. UM 5C Kööpenhamina. – Nimilehden päiväys 27.7.28; Setälän raportti UM:lle 24.3.30. UM 5C 27, Budapest.

42. Idmanin raportti UM:lle 21.11.29, 20.5.30. UM 5C 13, Varsova.

43. Ks. Vesa Vares (1991) *Itsenäisyys ja poliittisen mentaliteetin muutos. Konservatiivisesta elitismistä massaja luokkapohjaiseen demokratiaan (1919–1933)*, Poliittisen historian julkaisuja C:35, Turun yliopisto, Poliittisen historian laitos, Typopress, 74–77.

44. Artin raportti UM:lle 12.4.29. UM 5C 28, Praha.

45. J. Nyssösen raportit UM:lle 16.2.35, 24.7.36, Talaksen raportit UM:lle 13.3.35, 14.10. ja 24.10.36, UM 5C 27.

46. Nyssösen raportti UM:lle 29.10.36, Sutisen raportit UM:lle 20.1.37 ja 7.1.38. UM 5C 27, Budapest.

47. Wuorimaa (1947) 27–32; Arvi Järventaus (1939) *Itkevien pajujen maa. Unkaria sieltä ja täältä*, Porvoo: WSOY, 137–139, 144, 145; Pälsi (1928) 41; Vaasan Jaakkoo (1928) 7, 68, 88, 89.

48. Wuorimaa (1947) 27–32. – Muista tässä mainituista diplomaateista poiketen Wuorimaa oli taustaltaan maalaisliittolainen.

49. Tanners rapport till UM 21.11.20. UM 5C 14, Bukarest; Idmanin raportti UM:lle 21.11.29. UM 5C 13, Varsova; Hiitosen raportti UM:lle 24.8.39. UM 5C 14, Bukarest.

täneet ”luonnollista tietä” syntyneen kansallisvaltion kriteereitä: Itävalta, Tshekkoslovakia ja Jugoslavia. Etenkin Itävallasta valitsi Suomessa varsin laajalti käsitys, että kyseessä oli tarpeeton ja luonnoton valtio, joka ei olisi itsekään välittänyt olla olemassa; se oli syntynyt vain Versailles’n rauhan vääryyksien pohjalta. Kaikkein järkevintä olisi antaa kansallisuusaatteen toteutua ja Itävallan liittyä Saksaan. Käsitys oli erityisen voimakas oikeistossa, mutta ei vain siellä. Maa tuntui antavan jatkuvasti esimerkkejä myös yhteiskunnallisesta elinkelvottomuudesta: punainen Wien, yleislakko 1927, punaisen ja valkoisen osapuolen aseelliset kaartit, sosiaalidemokraattien ja kansallissosialistien aseelliset nousut vuonna 1934, liittokansleri Dollfussin murha, austrofasistisen ”Ständestaatin”, säätyvaltion, autoritaarinen valta 1934–38.⁵⁰

Vuosina 1934–35 suomalaisen konservatismiin etummainen saarnaaja, Kokoomuksesta IKL:ää fasismin ja natsismin varoittavilla esimerkeillä ulos nuijinnut J. K. Paasikivi keskusteli itävaltalaisien talousmiesten kanssa. Eräs näistä oli kansallissosialisti ja Anschlussin kannattaja. Paasikiven kysyessä, eikö Saksan järjestelmä pelottanut, itävaltalainen vastasi tavalla, joka tuskin vastasi sen kuuntelijan psykologiaa, joka samaan aikaan puhdisti omaa puoluettaan IKL:stä:

”Katsantokanta on muuttunut. Ennen katsottiin, että oikeus – Recht – oli määräävä ja piti olla niin. Nyt on huomattu, että mit Gewalt voidaan saada aikaan suuria asioita ja tuloksia ja että juuri se on toisinaan paras keino kysymysten ratkaisuisissa.”

Paasikivi kirjaa: ”Minä: Gewalt voi ainoastaan väliaikaisesti vallita ... ei antanut siihen selvää vastausta.”⁵¹

Toisaalta, kun kyseessä oli Suomen kannalta kaukainen ja marginaalinen asia, ajan kuluminen ja uusi *fait accompli* saivat hyväksymään Anschlussin myös sen kansallissosialistisessa muodossa vuonna 1938. Paasikivi moralisoi päiväkirjassaan tapausta Ranskan ja Englannin tyhmän politiikan tuloksena, ei Saksan voimapolitiikkana. Pari

kuukautta myöhemmin hän yltyi korostamaan hopeareunustakin: Anschluss oli ollut suuri askel liennytykseen. Itävalta oli ollut monessa suhteessa

”häiriön aihe. 1) mahdoton valtio – Versaillesin tuhmuuksia. 2) Saksalainen, joka ennemmin tai myöhemmin tuli yhtymään Saksaan ja jonka Saksa tahtoi odottaen vain milloin se kävisi päinsä.”⁵²

Lievemmässä muodossa sama ”luonnottomuus” koski myös Tshekkoslovakiaa ja Jugoslaviaa. Kansallinen hajanaisuus oli se tekijä, joka sai Tshekkoslovakian näyttämään suomalaisen sivistyneistön ja suomalaisen oikeiston silmissä epäilyttävältä. Monikansallinen valtio ei ollut normaali eikä terveellä, luonnollisella tavalla muodostunut kokonaisuus. Kaiken kukkuraksi tshekeillä tuntui olevan tietyt arvot sekaisin – heitä saattoi pitää jopa venäläismielisinä, eivätkä he ymmärtäneet, kuinka vaarallinen uhka bolshevismi oli.⁵³ Vuodesta 1935 Tshekkoslovakia oli lisäksi puolustusliitossa Neuvostoliiton kanssa.

Kansallisen hajanaisuuden pahin malka oli saksalaisten kohtelu. Maailmansodan rauha oli jättänyt Tshekkoslovakiaan yli kolmen miljoonan sudeettisaksalaisen vähemmistön, johon tshekkiläinen enemmistö suhtautui tietynlaisella kansallisen revanssin hengellä. Suomalaisten konservatiivien psykologiassa toimi tässäkin Saksan vuoden 1918 marttyyrirooli sekä käsitys tilanteesta, jossa kulttuurisesti kehittymättömämpi kansallisuus vainosi kehittyneempää. Prahanraporteissa ennen vuotta 1938 sudeettien tyytymättömyyden juuret nähtiin historiallisina eikä niinkään kansallissosialistisina, ja tshekit olivat selkeästi vainoava osapuoli.⁵⁴

”Jos haluaa oikein rangaista...” – täydellinen vieraus

Pelkkä politiikka ei kuitenkaan selitä kaikkea sitä vierauden tunnetta, joka tässä tutkituista suomalaisten asenteista heijastuu. Kyse oli myös siitä, että mentaliteetti ja elämäntapa näyttivät käsittämättömiltä. Kielteisen kuva välittyi Romaniasta ja 1920-luvun alussa Bulgariasta.

Sofiaan sivuakkreditoidulla Tannerilla ei ollut Bulgariasta yleisesti eikä maan talonpoikaispuolueen johtajan Alexander Stambulinskin⁵⁵ hallinnosta erityisesti mitään hyvää sanottavaa. Bulgaria oli diplomatian käytöstapojen, politiikan sisällön, mentaliteetin ja siisteyden osalta alapuolella arvostelun, ja Stambulinskin hallinto edusti ”sivistymättömien miesten yleistä piirrettä olla kykenemättä pelkäämään ylimalkaan mitään poliittisia seurauksia”. Toiseus ja stereotyyppiat näkyvät myös lukuisista ”Balkan”-maininnoista raporteissa. Eikä tämä kyllin, vaan Tanner liitti bulgaareihin pahimman kuviteltavissa olevan toiseuden: kyseessä oli ”venäläinen sivukonttori”. Kuninkaasta ja kansasta Tannerille jäi parempi kuva, joskin kansan ulkonäköön ja liikkumistapoihin asti ulottuneet tarkastelut olivat varsin paternalistisia.⁵⁶

1920-luvun hiljaiselon jälkeen kuva Bulgariasta kuitenkin parani, kuten aiemmas- ta on käynyt ilmi. Sen sijaan Romania muodostui jatkuvaksi kauhun ja kavahduksen kohteeksi – maaksi, jossa vakaus ja rehellisyys olivat tuntemattomia käsitteitä ja joka tuntui menevän kiihtyvällä vauhdilla yhä käsittämättömämpään ja väkivaltaisempaan suuntaan. Spekulaatiotkin liittolaisuudella olisivat olleet 1930-luvulla mahdottomia. Aluksi suhteellisen positiivisesti suhtautunut Tannerkin turhautui muutamassa kuu- kaudessa ja käytti pian ilmaisia ”tämä lahjusten maa” ja ”barbaarikylä”. Toimiminen lähettiläänä tuntui välillä jopa fyysisesti vaaralliselta. Syyskuussa 1920 Tanner raportoi öisestä aseellisesta ryöstöstä asunnossaan ja helmikuussa 1923 tapauksesta, jossa hänen junansa juuttui lumisateeseen ja junapalvelijat karkasivat asemalle. Hän joutui olemaan junassa yli kaksi vuorokautta ilman lämpöä, valoa, ruokaa ja junapalvelua, ja useat matkustajat jopa kuolivat.⁵⁷

1930-luvulla Tannerin seuraajilla Pontus Artilla ja K. G. Idmanilla oli Romaniasta vain kielteistä kerrottavaa. Kriitikki keskittyi romanialaisten epäluotettavuuteen, johon verrattuna varsinainen politiikka oli sivuasias. Codreanun Rautakaarti ilmestyi raportteihin yllättävän myöhään, ja lähinnä korruption ja turmeluksen vastaisena liikkeenä. Rau-

takaarti oli syntynyt reaktiona ”mädännäisyyttä vastaan”, tavoitteena tehdä loppu väärinkäytöksistä ja ”kansan nylkemisestä”.⁵⁸ Epäluotettavuus, korruptio ja turmeluneisuus assosioitiin yleiseksi tavaksi hoitaa asioita.

Muutamit lainaukset lähettiläs Idmanin kokemuksista asioimisesta milloin minkäkin ministerin ja pankinjohtajan luona kertovat paljon: ”Romanian kanssa ennen käymistäni neuvotteluista tunsin tyypillisen romanialaisen tavan estää todellinen asiallinen keskustelu jostain asiasta lupaamalla kaikki.” ”Kaiken sekasorron alkuna ja suurimpana syynä on, paitsi huonoa organisaatiota, epärehellisyys ... Voidaanko tällaisen

50. Itävallasta yleensä ja Ständestaatista ks. esim. Jill Lewis (1990) 'Conservatives and fascists in Austria, 1918–34', Martin Blinkhorn (toim.) *Fascists and Conservatives. The radical right and the establishment in twentieth-century Europe*, Lontoo: The University Press, Cambridge, 98–114; Krüger (1970) passim; Herbert Dachs (1995) 'Das Parteiensystem', teoksessa *Handbuch des Politischen Systems Österreichs Erste Republik 1918–1933*, julk. Emmerich Talos, Herbert Dachs, Ernst Hanisch, Anton Staudinger, Wien: Manz Verlag, 143–160; Anton Staudinger, Wolfgang Müller, Barbara Steininger, *Die Christlichsoziale Partei* (edellä mainitussa Handbuchissa), 160–177.

51. Paasikiven päiväkirjat 9.7.34, 20.7.34, 13.8.34, 7.9.35, 10.–13.9.35, ”syyskuussa 1935 Gardonnessa”. Paasikiven kokoelma, KA.

52. Paasikiven päiväkirjat 13.3.38, s.a., 14.5.38. Paasikiven kokoelma, KA; lehdistöreaktioista ks. Vesa Vares *Hakaristin kuva. Kansallissosialistinen Saksa Suomen johtavassa puoluelehdissä sisä- ja ulkopoliittisena tekijänä 1933–1939*, Turun yliopiston poliittisen historian julkaisuja E:2/1986, 45–52.

53. Tannerin raportti UM:lle 16.2.21. UM 5C 14, Bukarest; Yöntilän raportti UM:lle 7.5.36. UM 5C 28, Praha.

54. Yöntilän raportti 22.5.36. UM 5C 28, Praha. – Kansalliskysymyksestä ks. esim. Carol Skalnik Leff (1988) *National Conflict in Czechoslovakia. The Making and Remaking of a State, 1918–1987*, Princeton University Press.

55. Stambuliskista ja Bulgarian oloista yleensä ks. esim. John D. Bell (1977) *Peasants in Power. Alexander Stamboliski and the Bulgarian Agrarian National Union, 1899–1923*, Princeton University Press; Stephan Groueff (1987) *Crown of Thorns. The Reign of King Boris III of Bulgaria 1918–1943*, Lontoo; Robert J. McIntyre (1988) *Bulgaria. Politics, Economics and Society*, Lontoo–New York.

56. Tannerin raportit UM:lle 29.10.20, 1.11.21, 2.11.21, 7.11.21. UM 5C 22, Sofia.

57. Tannerin raportit UM:lle 9.9.20, 24.9.20, 23.10.20, 21.11.20, 15.2.23. UM 5C 14, Bukarest.

58. Idmanin raportti UM:lle 15.1.38, 28.2.38, 18.5.38. UM 5C 14, Bukarest. – 18.5. kaksi raporttia.

maan kanssa olla kaupallisissa suhteissa? Minä en tiedä.” ”Romania kuuluu niihin maihin, joiden sisäpoliittista tilannetta ei koskaan voida pitää tyydyttävänä jos sitä arvostellaan meikäläisen mittapuun mukaan.” ”Neuvottelujen käyminen Rumanian kanssa kuuluu kylläkin niihin rangaistuksiin, jotka ihminen saa syntiensä vuoksi. Välinpitämättömyys, jolla siellä asioihin suhtaudutaan, on aivan uskomaton.” Romaniasa epärehellisyys ei ollut poikkeus, kuten muualla, vaan systeemi, ”jota, joillakin harvoilla poikkeuksilla, varkaat hallitsevat”.⁵⁹

Kuvauksissa ei ole ehkä kyse aivan viiholliskuvasta, mutta hyvin selkeästi *Toises-ta*, jonka etiikkaa, moraalialia ja muitakaan luonteenpiirteitä tarkkailija ei katsonut enää lainkaan kykenevänsä ymmärtämään – mutta joka sopi ensiluokkaisesti varoittavaksi esimerkiksi.

Eksoitiikka ja kansanluonne

Viime kädessä kaikki ”merkittävyydet”, niin poliittiset kuin elämäntapaan liittyvät, projisoitiin kansanluonteisiin ja niiden poikkeamiin ainoastaan asiallisesta mallista – luterilais-pohjoismaisesta kansallismielestä, vakavamielisuudesta ja velvollisuusetiikasta.

Oikeastaan jokainen lähettiläs tuntuu oleen vakuuttunut, että juuri hänen asemaansaansaan politiikkaan suhtauduttiin ainutlaatuisella kiihkolla, jota ei osattu muuttaa asialliseksi työnteoksi. Kiihko kuului kansanluonteeseen Puolasta Kreikkaan. Kreikan vahva mies Venizelos kirjoitti lähettiläs Artin historiallis-kansanpsykologiseen analyysiin, jossa hän jäljitti kansanluonteen piilevien ominaisuuksien periytymistä vuosituhansien takaa.⁶⁰ Toisen diplomaatin mielestä taas romanialainen luonne oli ”pehmeä ja helposti taipuvainen, niin että se voi alistua paljoon sellaiseen, mikä ei muualla olisi mahdollista”.⁶¹

Edes unkarilaisista ei ollut tässä suhteessa positiivisia illuusioita. E. N. Setälän mukaan unkarilaisilla ei ollut taipumuksia arkiseen työnteekoon, vaan komeisiin laitoksiin ja ulkoiseen loistoon.⁶² Kuvassa oli jopa yllättävää pysyvyyttä, sillä Setälä oli ollut opintomatkoilla 1880-luvun lopulla Unkarissa ja kiinnittänyt jo tällöin huomiota pohjoismai-

sittain katsoen outoon temperamenttiin ja työmoraaliin. Kriittisimmillään hän oli kuvannut vuonna 1889 ajan ehkä tunnetuimmalle suomalaiselle Unkari-ekspertille, Antti Almberg-Jalavalle: ”Siinä ei ole tarpeellista tyyneyttä, työnrakkautta. Laiskuus ja liiallinen politiseeraaminen on, minun luullakseni, päävika unkarilaisessa.”⁶³ Muutkin 1800-luvun näkyvät Unkarin-ystävät, kuten Almberg-Jalava ja Arvid Genetz (Arvi Jännes), olivat pitäneet temperamenttia kovin erilaisena kuin suomalaisten.⁶⁴

Kansanvalistusseura oli puolestaan julkaissut vuonna 1910 kirjan Unkarista, ja siinäkin oli liitetty unkarilaisiin samoja stereotypioita. Unkarilaisen luonteen silmiinpistävin ja kaunein ominaisuus oli tulinen isänmaanrakkaus ja kansallistunne, ja unkarilainen oli rehellinen, hehkuva, altis, sitkeä, järkähtämätön, suora, avosydäminen, jalomielinen, ritarillinen, terävä-älyinen, hyvä puhuja ja ylimalkaan persoona, joka ylenkatsoi kaikkea pikkumaisuutta. Mutta unkarilainen paitsi syttyi, myös sammui herkästi, etenkin kun aikomukset ja puheet piti panna täytäntöön. Heidän luonteensa oli, kuten Arvi Järventausta totesi matkakirjassaan lähes kolmekymmentä vuotta Kansanvalistusseuran ja viisikymmentä vuotta Setälän opiskeluaikojen kuvausten jälkeen, ”hetkellinen”.⁶⁵

Toisaalta unkarilaisuudessa nähtävästi haluttiinkin nähdä erilaisuutta ja eksoitiikkaa, jopa sellaista tunteikkuutta, joka vie raudestaan huolimatta tai juuri sen takia ilmaisi mielialoja, joiden ilmaisu ei ollut pohjoismaiselle luterilaiselle vakavamielisyysdelle ”sopivaa”:

”Meille pohjoismaalaisille se on jo eräällä tavalla eksoottinen maa, jossa henkemme tapaa sellaista, mitä se ei aina Pohjolasta löydä: välitöntä elämän iloa ja hetken viatonta riemua, jotka kutoutuvat jokapäiväisen elämän hyörinään yhtä luonnollisesti ja sopusointuisesti kuin kirkkaat, loistavanväriset kuviot unkarilaisten kansallispukujen pohjaväreihin. Meidän raskaille luonteillemme saattaa joskus olla terveellistä viipyä hetkinen sellaisessakin ympäristössä ... he osaavat tehdä elämästä juhlan. He ovat

Jumalan suuria, iloisia lapsia, joilla on hyvä käsitys itsestään – monesti täydellä syyllä.⁶⁶

Vaasan Jaakkoon mielestä Unkari poikkesi monessa suhteessa ”eruksensa” Euroopan muista maista, ”siäl’ on vielä jotakin romantiikkaa” – eikä liene yllätys, että pohjalaiseen vetosivat juuri suuret pustat.⁶⁷ Setäläkin, vaikka hän olisi suonut monen asian olevan Unkarissa toisin, ilmaisi idealistisen uskonsa siihen, että ”kärsimysten tulikoe” vaikuttaisi jalostavasti ja parantavasti Unkarin kansaan.⁶⁸

Tavallaan unkarilaiset siis nähtiin lapsenomaisina ja tunne-elämässään vilpittöminä. Tästä oli helppo tehdä paternalistiset johdopäätökset käytännön töiden ja suoritusmoraalin kannalta, mutta projisoida myös omaa kaipuuta päästä joskus irti sopivuuskahleista, joita keskisäätyinen velvollisuusetiikka ja kansallinen missio olivat asettaneet.

Jugoslaviakin kuului outoihin ilmestyksiin, mutta se oli niin kaukana ja niin vieras, että siihen liittyi lähinnä eksotiikka. Talas antoi muistelmissaan Belgradista kielteisen kuvan nimenomaan kulttuurin osalta: ooppera keho, konsertteja ei juuri ollut, teatterista ei voinut puhua, ja revyyin sijalla ”satakiloisten vatsatanssijattarien esitykset, jotka tapahtuivat jonkin alkeellisen pienen kahvilan lavalla”. Vielä pidempi oli henkinen askel islamilaiseen kulttuuriin: matkastaan Sarajevoon Talas aluksi kauhisteli vuoriston vaaroja ja totesi kaupungissa oltavan yhtäkkiä kuin arabimaailmassa. Tämän kuvan loivat kaupungin rakenne, moskeijoiden minariteetit, basaarit, torit, matot, käsityöt, aasit, lampaat, naisten hamehouset ja hunnut, miesten fetsit ja monet muut ilmiöt. Sakari Päläsi kuvaa kokemuksiaan myös nyttemmin niin tunnetuksi tulleesta Mostarista, ja osansa kuvauksesta saa nyt edesmennyt siltakin. Silta oli hänelle kuitenkin länsimaalaisuuden edustaja.⁶⁹

Eksotiikan vieraannuttavimmaksi elementiksi koettiin juutalaisten ja mustalaisten – valtion muodostamiseen kykenemättöminä pidettyjen elementtien – runsaus. Juutalainen nähtiin nationalismin ajan anomaliana. Hänen luonnottomuutensa biologisoitui ja sai fyysisiä ilmauksia. Väli-Euroopan poli-

tiikan antisemitismi noteerattiin usein ja joskus sitä pidettiin liioiteltuna. Mutta tärkeä asia se ei ollut – ei mikään moralismia heittävä ihmisoikeuskysymys.

Matkakirjojen maininnat juutalaisista olivat lähes aina kielteisiä. Vaasan Jaakkoo oli sitä mieltä, että juutalaiset Unkarissa olivat ”suurena vitsauksena maalle”. Päläsin mukaan juutalainen oli levoton ja liikkuvainen, ja yleensä hänet tunsu ärtyneestä ilmeestä ja laahaavasta astunnasta. Juutalaiset olivat kansa, joka ei pysytellyt piilossa, ei levännyt milloinkaan eikä kuitenkaan tehnyt kunnolla työtä. Isänmaattomuus teki heidät rauhattomiksi; sellainen kohtalo oli kauhea. Järventauksella juutalaisvastaisuus tulee esille lähes viholliskuvana. Juutalaisuus oli juuri pohjoismaisuudelle erityisen vastenmielistä ja luotaantöntävää; se ”sekoittaa Unkarissa oleskelevan suomalaisen maljaan aina jonkin verran katkeruutta”. Maa oli juutalaisten käsissä, ja jos meno jatkuisi viisikymmentä vuotta, unkarilaisilla ei olisi enää mitään sananvaltaa.⁷⁰

59. Idmanin raportit UM:lle 28.11.33, 19.11.34, 20.11.34, 23.11.34, 21.6.35, 2.12.35. UM 5C 14, Bukarest.

60. Artin raportti UM:lle 28.3.35. UM 5C 23, Ateena.

61. Idmanin raportti UM:lle 18.5.38. UM 5C 14, Bukarest.

62. Setälän raportti UM:lle 25.7.28. UM 5C Kööpenhamina. – Nimilehden päiväys 27.7.28; Setälän raportti 4.12.29. UM 5C Kööpenhamina. – Nimilehden päiväys 14.12.29.

63. Setälä Palosille 16.2. ja 12.3.89. Setälän kirjekoelma, VA Y 5508, KA.

64. Genetz Setälälle 2.4.89. Setälän kirjekoelma, VA Y 5229, KA; Almborg-Jalava Setälälle 21.2.89. Setälän kirjekoelma, VA Y 5259, KA.

65. Matti Kivekäs Stenbäck (1910) *Unkari-kirja*, Kansanvalistusseura, 153–156; Järventaus (1939) 91–96. – Esimerkkejä löytyisi muistakin teoksista, kuten Erkki Rääkkösen vuonna 1922 julkaisemasta Heimokirjasta, Talaksen ja Wuorimaan muistelmista ym. Tähän tutkimukseen luetusta materiaalista vain Sakari Päläsin matkakirjassa arveltiin, että unkarilaisten työtarmoa väheksyttiin liikaa. Päläsi (1928) 56, 85.

66. Järventaus (1939) 7,8.

67. Vaasan Jaakkoo (1928) 8.

68. Setälän raportti UM:lle 28.12.28. UM 5C Kööpenhamina.

69. Talas (1960) 294–296; Sakari Päläsi 1930) *”Bosna ponosna”*. *Matkakuvia Bosniasta, Hercegovinasta ja Dalmacijasta*, Helsinki: Otava, 120, 121; Sakari Päläsi (1946) *Maailmanmatkoilla Aasiassa, Amerikassa ja Euroopassa*, Helsinki: Otava, 281–283.

70. Vaasan Jaakkoo (1928) 76; Päläsi (1928) 30, 31, 56, 57; Järventaus (1939) 12–14.

”Suomi ei ole mikään Albania”

Suomalaisen sivistyneistön asenne Väli-Eurooppaan oli, kuten suomalaisen konservatismiin ajan vahva mies Lauri Ingman tiivisti, ”Suomi ei ole mikään Albania”. Paasikivi paheksui puolestaan vuoden 1924 jääkäriupseerien lakkoo esimerkkinä ”Balkanin” menettelytavoista. Itäeurooppalaisuudella oli pejoratiivinen sivistymättömyyden leima, josta haluttiin pysyä erossa, koska katsottiin itse edustettavan korkeampaa sivistystä, terveempää yhteiskuntaa ja yhteiskuntamoraalia sekä asiallisempaa politiikan taitoa. Väli-Eurooppa oli toiseutta – ei vaarallinen, mutta sopiva vain oman egon pönkittämisen kannalta.

Diplomaateilla olikin selvästi hankalaa, kun joskus jouduttiin itse selittelijäksi Väli-Euroopan maiden edustajien edessä. Vuonna 1932 oli kaksi hankalaa asiaa: Mäntsälän kapina ja Neuvostoliiton kanssa solmittu hyökkäämättömyyssopimus.⁷¹ Sen sijaan lapualaisuutta ei tarvinnut juurikaan selitellä, siitä tuli jopa kehuja Romanian kuninkaalta. Lähettiläs Idmanin mukaan yhteiskuntaa säilyttävät piirit ulkomailla pitivät yleensäkin Lapuan liikettä ilahduttavana ilmiönä.⁷²

Ehkä sivistys- ja länsimaisuustietoisia suomalaisia olisi kuitenkin järkyttänyt, jos he olisivat voineet lukea brittiläisistä ja ruotsalaisista raporteista varsin samanlaisia stereotyyppisiä kansanluonnekuvauksia kuin itse esitettiin Väli-Euroopasta. Niissäkin nimittäin esiintyi oudolla kiihkolla politikoi-va kansallisuus, jonka luonne oli vieras – synkkä, itsepäinen ja kovapäinen – ja johon viitattiin pilkallisen stereotyyppisesti. Ruotsin lähettilään sanavalinnat pääministeri Vennolasta eräessä vuoden 1921 raportissa ovat yhtä kovia kuin Tannerin romanialaisista tai bulgaareista: ”... naiivi, lapsellinen, itseensä tyytyväinen, avosuinen, touhuisa ja arvioissaan pintapuolinen ... Sitä paitsi vaikuttaa siltä, kuin hän kuvittelisi, että se lantakasa, jonka huipulta hän joka aamu tervehtii idästä nousevaa aurinkoa, olisi maailman suurin ja hienoin.”⁷³

Suomalaiset sovelsivat samaa metodia kuin tämä Ruotsin lähettiläs – piti löytää

muualta ne, joihin verrattuna ”me-ryhmä” tuntui asiallisemmalta, pätevämmältä, urhoollisemmalta, sivistyneemmältä ja lakia kunnioittavalta. Laillisuushan oli velvollisuusetiikan mukaisen itsekurin ja elämänmuodon aseellinen puolustaminen urheuden ylin mitta. Tämä suhtautumistapa ei muuttunut ratkaisevasti edes vuoden 1944 jälkeen. Kuten Paasikivi näki tarpeelliseksi kontrastoida päiväkirjalleen vuonna 1948: Tshekit olivat slaaveja, jotka luopuivat jo vuonna 1938 ampumatta laukaustakaan. Suomalaiset eivät olisi menetelleet niin. Kaakkois- ja Keski-Euroopan kansat eivät olleet menestyneet, ne olivat joutuneet Neuvosto-Venäjän vasallivaltioiksi, Suomi kuului pohjoismaiden ja länsimaiden sivistyspiiriin. Sellaista, mitä oli juuri tapahtunut Tšhekkoslovakiassa, ei saanut tapahtua Suomessa, ”eikä se tapahdu, ennen kuin minut on ammuttu. Suomessa on noudatettava laillista järjestystä.” Tiivis ilmaisu kertoi kaiken: ”Me emme ole tšhekkejä.”⁷⁴

Suhtautuminen Väli-Eurooppaan oli näin ollen keino luoda itselle identiteettiä osoittamalla kaukaisissa maissa omaan itseensä verrattuna huonompi, merkillinen ja outo tapa järjestää elämänsä. Pyrkimyksenä oli rajata itsensä tästä seurasta pois, koska se läntinen Eurooppa, jolta Suomi haki hyväksyntää, yhdisti ei-venäläisen Euroopan koillis- ja kaakkoiskulmat helposti yhdeksi, vasta valtion tapoja opettelevien kansakuntien joukoksi. Tämä oli seuraa, joka ei innostanut länsimaisesta etuvartioasemastaan ja skandinaavisesta menneisyydestään mustasukkaisen maan sivistyneistöä samaistumiseen. ■

71. Idmanin raportti UM:lle 9.3.32. UM 5C 13, Varsova; Idmanin raportti UM:lle 13.10.32. UM 5C 28, Praha; Ruuskasen raportti UM:lle 7.4.32. UM 5C 28, Praha.

72. Idmanin raportti UM:lle 16.10.30. UM 5C 13, Varsova.

73. Envoy Hultmans rapport till Utrikesdepartementet 7.5.21. UD:s arkiv, HP 1 Af I, Vol.78, 1920 års dosiersystem, RA.

74. Yrjö Blomstedt, Matti Klinge (toim.) (1985) *J. K. Paasikiven päiväkirjat 1944–1956*, Ensimmäinen osa 28.6.1944–24.4.1949, Juva: WSOY, 1153, 1180, 1206, 1245. – Viitteet ovat palsta-, ei sivunumeroihin.